

СЛАВКО ГОРДИЋ

СВЕ НАШЕ УТОПИЈЕ

Сећање на Михаила Марковића (1923–2010)

Када бих био филозоф и филозофски писац, што нисам ни у аматерској мери, нужно бих се запитао – са живом свешћу о данашњем регионалном и планетарном реду ствари и нереду вредности – да ли је Михаило Марковић био догматик или утопииста.

Прву хипотетичку квалификацију је, вероватно, лако оспорити чињеницом да овај велики мислилац и прегалац, чврст у кључним уверењима и опредељењима, свагда практикује критички издиференциран приступ према феноменима које истражује и акцијама у којима суделује, посебно према социјализму као идеји, покрету и систему у свету и нашој земљи.

Од друге пак квалификације верујем да се ни сам Марковић не би бранио. Како ни њему ни његовим духовним сродницима није туђ *принцип наде* или бар *ферменџи наде* у мишљењу или делању, тако им није немила ни позиција извесног утопизма, за коју држе да је инхерентна свакој слободарској тежњи. Уосталом, дајмо реч самом аутору књиге *Филозофски сусрећџи* (2003), на чијој последњој страници, у последњим, дакле, текстуално привилегованим реченицама, читамо:

У једно смо сигурни. Постоји пријатељство и љубав, релативна слобода коју човек увек изнова мора за себе да освоји. Постоји људска солидарност, стваралаштво, могући свет равноправности. То је довољно да греје човекову душу и да живот, упркос свему, чини смисаоним. На тим темељима све наше утопије остају – можда удаљеније него што смо се надали – али реално могуће.

У истој књизи, у огледу о сусретима и споровима с Маркузеом, Марковић каже: „Утопије су неопходне у историји. То су идеални људски циљеви, од којих се бар неки и бар делимично остваре.” Коју страницу потом наш филозоф сличним тврдњама брани „идеју самоуправе” од немачког колеге:

Тек смо на почетку историје. Ја знам сам да је у овом моменту то још утопија. Али многе утопије већ су се оствариле. Помислите само: ослобођење робова, једнакост пред законом, политичке слободе, равноправност жена, смањење радног времена – све су то некад биле утопије, а данас су неизбежни део нашег живота. Дајте и овој утопији времена!

Рецимо и то, успут, да је вољом једног трагичног парадокса Марковићев и наш општи живот био најближи утопијском сну „што греје човекову душу” у љутом времену партизанског војевања! „Владао је изванредно другарство; такав колективни дух заједнице нисам доживео ни пре ни после тога. На пример, рањенику се помагало и по цену сопственог живота. Руководиоци и борци су заједно јели, заједно спавали, заједно пешачили. Већ при крају партизанског ратовања та првобитна једнакост је нестала.” Марковићу се нова правила нису допала и он их је јавно кршио, због чега је укорен и поучен да је та врста „демагогије” неприхватљива. У разговору са Сартром (у Риму 1964) о ангажовању интелектуалца и односу њих двојице према левици, Марковић је у сликању југословенске револуције критичан, али и објективан. „Народ нам је”, каже, „бескрајно веровао. Уосталом добио је земљу, бољи животни стандард, бесплатно школство, здравство, врло убрзан друштвени развој.” У наставку овог дугог разговора са аутором *Прљавих руку* Марковић допушта да у сваком друштвеном преврату имају веће изгледе на успех реалисти него идеалисти. „Ту се сад отвара велико питање: а шта бива кад победе?” – пита се Марковић. Одговор, опис и прогноза које даје изазвали би, да су тад објављени, недомисливу узбуну, а и данас звуче интригантном и видовитом:

Управо такав је Тито. Био је врло вешт, врло способан. Генијалан вођа. Али нема правила које није прекршио. Нема непринципијелног савеза у који није ступио: са Стаљином, Черчиллом, папом, Арапима, масонима, ционистима... Био је досад врло успешан, али уништио је огромне моралне резерве, које су дуго народу давале снагу. Споља, ми смо још увек врло успешни, али је велико питање каква ће бити наша будућност с оваквим поделама и оваквим цинизмом вођа.

Остављам, међутим, другима и бољима рад на филозофском и идеолошком портрету нашег великог мислиоца. Окрећем се, напосто, његовом људском лику. Тај лик, дакако, није у несагласју с његовим теоријским, поготово етичким уверењима. Али као да управо ту наилазимо на један делимичан а леп несклад! Наиме, Марковић као противник емотивистичке теорије етике наглашава како „појам добра извире из дуге историје обичајне моралности разних заједница” и да се „смисао етичког суда не може свести на изражавање личног осећања одобравања”. А управо безбројни примери и призори његове доброте и блакости у текстовима и гестовима, у оном што пише и оном што чини, надилазе нормативан, рационалистички концепт добра. Поменимо његову рану накану и потоњу праксу да као универзитетски наставник створи „семинар на коме ће се, без обзира на разлике у мишљењу, сви лепо осећати”. Не заборавимо ни његову беневоленцију према неистомишљеницима међу гласовитим светским филозофима, с којима је у разговорима не само равноправан него, на нашу радост, често и надмоћан. Тако му се велики амерички филозоф Бренд Бланшар, упркос његовим изразито идеалистичким уверењима, указује као један од најблагороднијих људи које је икада срео. Познанство пак с великим логичарем Рудолфом Карнапом изненађује и радује нашег филозофа осведочењем да субјективизам у филозофији не повлачи са собом „конзервативизам у политици, који опет иде под руку с неким моралним дефектима”. У донекле белетризованим портретима Расела и Сартра оба су мислиоца у очима благонаклоног Марковића заправо велики дечаци, што је црта „свих занимљивих људи”. С посебним професионалним и људским разумевањем наш марксиста описује случајеве источноевропских марксиста. Колаковски је пре за жаљење него за осуду у својим прилагођавањима и подвајањима, узрокованим егзистенцијалном несигурношћу у западној средини. А случај Карела Косика је дочаран с дирљивом нежношћу: овај изузетно частан и скроман човек, учесник у чешком антифашистичком покрету, тих, повучен и ћутљив, супротност и живи прекор „властољубивој корумпираној бирократији, пуној себе и своје лажне историјске величине”, аутор *Дијалектике конкретног* (1963) која га је прославила у свету, остаје током совјетске окупације у својој земљи и са својим народом те, мада се дневном политиком није бавио, прихвата да буде изабран за члана ЦК, тако да ће га првих година окупације напустити сви пријатељи и рођена супруга, а после одлуке да не учествује у јавном животу Државна обавештајна служба лишити комплетног рукописа књиге *О истини* и права на слободно путовање и држање предавања по свету. Очигледно,

„умни и толико нежни” Карел Косик је толико драг нашем Марковићу да ће свој мемоарски оглед, коментаришући велике промене у Прагу 1983. године, поентирати с неуобичајном бриткошћу:

Да су Чеси паметни, узели би овог честитог, даровитог човека за председника уместо оног гусана Хавела, чије дело није ни близу тако импресивно као Карелово.

Овај тренутак љутње не сме да завара. Михаило Марковић је био човек голубије јетре, како би се рекло у Шекспирово време, кад се веровало да у голубијој јетри нема жучи. Мада од своје петнаесте убеђени атеиста, био је заправо човек еванђелске добротe. Умео је и да поцрвени, не од беса, него из дечачке снебивљивости. („Ви црвените, кнеже, што је знак да имате срца”, како рече Настасја Филиповна кнезу Мишкину.) Сви који смо га виђали и слушали у органима и радним телима СПС-а, и другде, осведочили смо се с колико је пажње и стрпљења овај великан критичке хуманистичке филозофије умео сваког да саслуша, па и оне који уистину нису ни знали ко је он. (Или, сократовски речено, знају али не хају.) Једном сам се можда и сам огрешио о добре обичаје примедбом да Марковићева запажања о неким етнопсихолошким, карактеролошким манама српског народа није упутно уносити у један политички, страначки акт. Пре него што сам се побојао како сам испао надобудан, видео сам како неупоредиво упућенији саговорник моје мишљење узима озбиљно и, потом, прихвата.

У једном Марковићевом огледу о највећем нашем књижевном критичару и историчару стоји како Скерлић „није испричана прича”. Исто можемо рећи и о самом Михаилу Марковићу као човеку, научнику и идеологу.*

---

* Реч на трибини „Михаило Марковић – научник, хуманиста и друштвени радник”, у Српској академији наука и уметности у Београду, 7. фебруара 2020. године.